

народознавство на уроках української мови та в позакласній роботі

Автор: Кравець Марія Павлівна

Департамент освіти

Вінницької міської ради

Міський методичний кабінет

Заклад «Загальноосвітня I-III ступенів школа №31 Вінницької міської ради»

М.П.Кравець

Народознавство на уроці української мови та в позакласній роботі

Методичний посібник

Вінниця

2014

Зміст

Вступ.....3

РОЗДІЛ 1. НАРОДОЗНАВСТВО ЯК ЧАСТКА ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ І ПОБУТУ СУСПІЛЬСТВА.....7

Розділ 2. Народознавчі матеріали на уроках вивчення морфології.....12

Розділ 3. Розвиваючі можливості народної мудрості на уроках вивчення

синтаксису.....	24
Розділ 4. Глибокий зміст фразеологізмів як засобу виховання молоді.....	29
Додатки.....	37
Додаток 1 - Народні прикмети і передбачення. Позакласний народознавчий захід (з досвіду роботи)	
Додаток 2 - Золоте сяйво калити. Фрагменти свята (з досвіду роботи)	
Використана література.....	53

ВСТУП

Відродження України неможливе без пробудження національної свідомості українського народу, насамперед молоді. Тому особливе занепокоєння сьогодні викликає відсутність у більшості юнацтва усвідомлення себе, як частини народу, співвіднесення своєї діяльності з інтересами нації. Зарадити справі може створення такої системи народної освіти, яка виховувала б національне свідомих громадян України.

Наукові дослідження переконливо доводять, що дитина повинна знаходитись під постійним виховним впливом матеріальної та духовної культури свого народу. Це потрібно для найповнішого розкриття природних схильностей дитини і розвитку її здібностей. Однак діти не залучаються з раннього віку до культури та історії свого народу, бо не знаходяться під прямим формуючим впливом україномовного середовища. Не використовують повною мірою своїх можливостей заклади народної освіти. Курс українознавства не може бути обмежений рамками одного предмета-народознавства.

Розпочинатися таке виховання має у садку. Для кожного етапу розвитку дитини українське народознавство повинно мати різноманітні форми викладу.

Весь комплекс впливу не повинен подаватися у вигляді навчальних предметів, це має бути формою існування. Практичний досвід показує, що займатись одним видом діяльності

дитина довго не в змозі. Тому потрібно об'єднувати поезію з театром, танком, художньою працею, розповідь вчителя з практичною діяльністю дітей, їхньою участю у проведенні народних свят, творчою роботою на уроках праці та образотворчого мистецтва, з екскурсіями по історичних місцях до майстерень художників і народних умільців. Тобто курс українського народознавства має бути інтегрованим.

У середніх та старших класах народознавство повинно вивчатись, як синтез історії України, українського фольклору, літератури і мистецтва. Діти переходять від емоційного сприйняття і відтворення краси образу, вибору, пісні до рівня його осмислення, пізнання глибинної сутності. Зміст роботи з народознавства повинен реалізовуватись будь-якими методами і прийомами конкретними умовами школи, класу. Це можуть бути уроки мистецтвознавства, народознавства й історії чи української літератури, музики, мистецтва, природознавства.

Народознавство, подане як система, дасть можливість учням на певному етапі без труднощів орієнтуватись у складних образно-сміслових символах давньоукраїнської літератури та у класичній українській поезії, розуміти і знати виток різних видів мистецтва. Народознавчі підходи у виховній роботі з учнями (календарні свята, різноманітні свята, конкурси) звільняють цю роботу від примусовості, надуманості й абстрактності.

Перебіг навчально-виховного процесу, базовано на народознавстві, відбувається без психологічного тиску на дітей. Вони просто не відчують, що їх виховують, оскільки виховання проходить здебільшого в контексті повсякденного життя, у формах і способах, притаманних народному життю і наближених максимально до потреб учнів.

Слід наголосити на необхідності широкого впровадження в практику виховної роботи у школі заходів саме на основі народних традицій. У наш складний час стресів та психологічного перенапруження дитини їй необхідно час від часу це напруження якимось чином знімати, а участь у народному ритуалі - один із найкращих видів психологічної релакції.

Завдяки засобам народознавства учні глибше відчують, що знання про свій народ - це пізнання про себе, свого народу, його історії та культури, усвідомлюють нерозривну єдність із попередніми поколіннями, з їх духовним світом.

Кожен вчитель має широкі можливості створення системи роботи, концентрації викладання народознавства. Матеріал слід добирати відповідно до регіональних особливостей.

На уроки української мови підбирається дидактичний матеріал народознавчого характеру.

Вивчаючи тему «Лексикології» учні охоче записують прислів'я і приказки від своїх батьків. Наводжу деякі з них:

Не послухаєш батька-матері, то навчить тебе лиха година.

Як батька покинеш, то й сам згинеш.

Сорочка біленька - є мати рідненька.

Той, хто батьків цурається, той завжди по світу тиняється.

Я тобі не брат, ти мені не сват.

Цікавою, пошуковою роботою займалися учні під час вивчення теми «Фразеологія». Кожен учень приніс на урок записані найрізноманітніші фразеологізми.

Ні в сих ні в тих, як мокра курка, стати поперек горла, підвести під монастир, на руку нечиста, ламати шапку перед ним, гострий на слово, набрати у рот води, берегти як зіницю ока.

Збирання і записування народних легенд прихилило вихованців до живих джерел творчості. Крім того, легенди мають і виховний вплив. Всім сподобалась легенда про ластівку.

Ластівка - це божа пташка. Створив її Господь Бог. Ця пташка користується особливою любов'ю та благословенням у Бога і людей. Існує легенда, що коли розпинали Христа, ластівки не могли за цим спостерігати спокійно і забирали у римських вояків цвяхи. Якщо ластівка звиває під дахом чиеїсь оселі гніздо, то це приносить цій родині щастя. Руйнувати гніздо ластівки, або «драти» їхні яєчка - гріх. Обличчя у таких бешкетників вкривається ластовинням.

Відродження національної культури неможливе без системи знань про український народ, особливості його побуту й трудової діяльності, зокрема його основних і допоміжних галузей господарства, домашніх промислів та ремесел, без знання народного одягу, харчування, народної медицини й календаря, сімейної обрядовості, світоглядних уявлень, вірувань, народної моралі, без знання свого народу й родоvodu. Рідна мова, історія, краєзнавство та етнографія, народні та національні символи - все це включається в містке поняття «народознавство». Складовою частиною знання про народ є і фольклор з його численними жанрами: казками, народними оповіданнями, замовленнями, побажаннями, прислів'ями, приказками.

Народознавчі тексти мають глибокі виховні можливості. Вони свідчать про багатогранне життя українця, його героїзм, високі моральні якості, працелюбність, гостроту спостережень і дотепність, поетичність у поглядах на природу.

Цікавими для дітей був текст про будівництво хат на Україні.

Найчастіше хати будували на Україні з сосен, але використовували і осини, вільхи, зрідка тополі, які розрізували по довжині на поленниці. У їх конструкції основою залишається зруб. До неї за допомогою стовпів долучалися комори, сіни. Зовні житлову частину хати всюди обмазували глиною й білили.

З чого починається Батьківщина? З любові до рідного краю. Повчальними з цього приводу завжди є тексти Василя Скуратівського.

Щоб полюбити - треба знати, а щоб знати - маєш полюбити. І той ставок, освітлений серпанком місяця, і леваду з попасом корів, і крилате дерево на краю села, і чумацький шлях, усміх незрадливої неньки, мудрий погляд бабусі, чарівний гук кобзи, посміх освітлених вікон маминої хати. Не забудьте, не забудьте, не забудьте цих духовних оберегів, з якими ми вирости й виходили в широкий і тривожний світ, щоб завжди повертатись, бодай у спогадах, до родинного вогнища - до свого посвіту!

Народознавчий матеріал має глибокі виховні можливості. Це забезпечується самими текстами, які свідчать про багатогранне життя українця, його героїзм, високі моральні якості, працелюбність, гостроту спостережень і дотепність, поетичність у поглядах на

природу. Поєднання народознавчих аспектів сприяє відродженню національної школи.

РОЗДІЛ 1. НАРОДОЗНАВСТВО ЯК ЧАСТКА ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ І ПОБУТУ СУСПІЛЬСТВА

Кожна нація, кожен народ, навіть кожна соціальна група має свої звичаї, що виробилися протягом багатьох століть і освячені віками.

Але звичаї - це не відокремлене явище в житті народу, це - втілені в рухи і дію світовідчуття, світосприймання та взаємини між окремими людьми. А ці взаємини і світовідчуття безпосередньо впливають на духовну культуру даного народу, що в свою чергу впливає на процес постання народної творчості. Саме тому народна творчість нерозривно зв'язана з звичаями народу.

Звичаї народу - це ті прикмети по яких розпізнається народ не тільки в сучасному, а і в його історичному минулому.

Звичаї - це ті неписані закони, якими керуються в найменших щоденних і найбільших всенародних справах. Звичаї, а також мова - це ті найміцніші елементи, що об'єднують окремих людей в один народ, в одну націю. Звичаї, як і мова, виробилися протягом усього довгого життя і розвитку кожного народу.

В усіх народів світу існує повір'я, що той, хто забув звичаї своїх батьків, карається людьми і Богом. Він блукає по світі, як блудний син, і ніде не може знайти собі притулку та пристановища, бо він загублений для свого народу.

Наш великий поет Тарас Шевченко, звертаючись до України, як до матері, що вічно страждає питає:

Чи ти рано до схід-сонця

Богу не молилась ?

Чи ти діточок непевних

Звичаю не вчила?

Ми, українці, нація дуже стара і свою духовну культуру наші пращури почали творити далеко до християнського періоду на Україні. Разом із християнством Візантія принесла нам свою культуру, але саме свою культуру, а не культуру взагалі. У нас на Україні вже була національна культура, і Володимир Великий тільки додав християнську культуру до своєї рідної, батьківської культури.

Зустріч Візантії з Україною - це не була зустріч бідного з багатим ; це була зустріч якщо не

рівних, то близьких потугою, але різних характером культур. Ще й тепер ми маємо у своїх звичаях і народній усній творчості ознаки зустрічі, поєднання староукраїнської, дохристиянської культур. Але ми до цього вже так звикли, що іноді не можемо розпізнати де кінчається в народних звичаях староукраїнське і де починається християнське. Бо староукраїнські традиції ввійшли у плоть і кров наших звичаїв, і тепер ми собі не уявляємо Різдва без куті, Великодня - без писанки, Святої Троїці - без клечання, навіть називаємо це останнє свято «Зеленими Святами». Всі ми відзначаємо свято Купала, на «Введення» закликаємо щастя на майбутній рік «на «Катерини» кличемо долю, а на «Андрія» хто з нас не кусав калети (це великий корж із білого борошна) і яка дівчина не ворожила, чи вийде заміж цього року? Нарешті, діти, бавляться весною, співають:

«А ми просо сіяли, сіяли,

Ой, дід-Ладо, сіяли, сіяли...»

Співають подібне і дівчата, ведучи хорівід:

«Ой, дід, дід і Ладо...»

Все це - наша дохристиянська культура, наша найстаріша традиція. Кутя - це символ урожаю, писанка - це символ народження сонця. Зеленим гіллям наші предки охороняли своє житло від нечистих духів, що прокидаються (так вони вірили) разом із воскресінням природи - від русалок, мавок, перелесників...

Купала - це типове дохристиянське свято з усіма староукраїнськими атрибутами. Ладо - це поганський бог кохання і плодючості.

На час, у який ми тепер святкуємо Різдво Христове, колись, ще до християнства на Україні припадало свято зимового повороту сонця. Це був час ворожіння на майбутній рік ; а тому ми і тепер маємо в різдвяних звичаях цілу низку дохристиянських елементів, що мали своїм призначенням накликати добрий врожай у наступнім році, багатство і добробут у дім господаря, щасливі лови для мисливця, весілля для дівчини та щасливу мандрівку для парубка - дружинника князя або й самого княжеча. Всі стихійні сили природи умиротворяються та закликаються, щоб не діяли на шкоду людям і худобі.

Про все це співається в колядках, що були відомі далеко ще до початку християнських часів на Україні це виявляється і у звичайних обрядах, як ось : дванадцять полін, дванадцять святвечерніх страв, закликання на вечерю мороза, вовка, чорної бурі та злих вітрів, дідух на покутті, сіно на столі.

Всі ці рухи, дії і слова, що на перший погляд не мають ніякого значення в житті людини, віють на серце кожного з нас чаром рідної стихії і є для душі живущим бальзамом, який сповнює її могутньою силою.

Різдвяні традиції в Україні

Різдво на Україні святкують 7-го січня за Григоріанським календарем, як і в багатьох інших країнах, де сповідують християнство.

За часів існування Радянського Союзу, Різдво офіційно не святкували в Україні. Натомість комуністична партія намагалася замінити Різдво святом Нового Року. Але люди не забули власні традиції. Після набуття статусу незалежної країни в 1991 році в Україні розпочали

святкувати Різдво також офіційно.

В Україні Існує багато різдвяних традицій. Вони різняться в залежності від регіонів країни.

В більшості регіонів України люди напередодні Різдва влаштовують т.зв. «Вертеп» (з давньогрецької - печера). Це сцени з біблійних розповідей про народження Ісуса. Вони показують маленького Ісуса в яслах, Марію, волхвів, що принесли дари, та зірку над Віфліємом. Вертепи влаштовують у громадських місцях, зазвичай біля або всередині церков. Вночі всередині вертепів ставлять свічки для того, щоб люди, що прийшли на нічну службу, могли все бачити.

Переддень Різдва в Україні називають Свят Вечором, або інколи - Святою вечерею. Люди зазвичай готують смачні страви на цей вечір. На столі повинно стояти щонайменше 12 різних страв. Обов'язково повинна бути кутя, ритуальна страва, яку готують з пшениці та спеціального сиропу, що містить рідкий мед, мелений мак, родзинки та інколи грецькі горіхи.

Для цього вечора люди встановлюють та прикрашають ялинку в квартирах (інколи їх називають новорічними ялинками). У деяких регіонах західної України існує традиція прикрашати стіл дідухом, снопом пшениці чи вівса спеціальної форми: з чотирма ногами та великою кількістю вузлів, що символізує добробут на наступний рік.

Святого Миколая (Сайта Клауса) називають дідом Морозом у всіх регіонах країни та вважають, що він приносить подарунки під ялинку в цей вечір.

Також в деяких регіонах люди роблять різдвяні прикрашені яйця, що дуже схожі на пасхальні, що називаються писанки.

«Радуйся, радуйся, земле. Син Божий народився»

«Добрий вечір, щедрий вечір.

Добрим людям на здоров'я»

Символізм українських яєць, що готуються на Паску

Українські Пасхальні яйця є надзвичайно символічними: символізм власне яйця, символізм прикрашення та символізм кольору. Чому це яйце стало одним з найголовніших елементів системи язичницьких вірувань? Це нескладно зрозуміти. Яйце все-таки є символом народження - воно є джерелом життя. Саме нове життя, джерелом якого є яйце, було таємницею для язичників, що згодом використовували яйце у своїх ритуалах.

Жовток яйця нагадував їм сонце, що вважалося наймогутнішим природним явищем. За однією з легенд, птахи були улюбленцями бога сонця, оскільки лише вони могли літати в небесах. Люди, будучи простими смертними створіннями, не могли літати, але вони могли збирати яйця, що викликали в них асоціації, пов'язані з всемогутнім богом сонця. До того ж, з яйця з'являвся півень, який, за їх віруваннями, мав силу кожного ранку збирати сонячне світло. З приходом на Україну християнства яйце стало важливим елементом Пасхальних ритуалів, що були пов'язані з розповсюдженням нової релігії, та велика кількість легенд, що передавалися з покоління в покоління протягом століть, розповідали історію походження Пасхальних яєць. Коли Ісус помирав на хресті, кров, що яким стікали його рани, падали на землю. Навісці падіння крапель крові з'являлися червоні Пасхальні яйця. Марія, мати Ісуса

Христа, стояла поряд його хреста та плакала. Ті червоні Пасхальні яйця, на які були пролиті її сльози, перетворювалися на прикрашені Пасхальні яйця. Люди зібрали яйця у хустки та пішли до Понтія Пілата, що благати про дозвіл поховати її сина. На своєму шляху до Понтія Пілата Марія віддавала дітям, яких зустрічала, по яйцю та проголошувала настанови жити в мирі. По приході до палацу Понтія Пілата Марія втратила свідомість, Пасхальні яйця з її хустки покотилися по всьому світі, і з того дня люди з різних країн прикрашають яйця напередодні Паски та дають їх одне одному, як проголошення любові та миру.

Розділ 2. Народознавчі матеріали на уроках вивчення морфології

Вправа 1. За чим давали прізвище на Січі? Чи тільки на Січі? Поставте, де зможете, біля власної назви співвідносне загальне слово.

За прізвищем, наданим на Січі, можна дізнатися про поширені на Україні ремесла, промисли та про характер військової, торгової діяльності, чим саме займалися прибульці – Сердюк, Гардовий, Гуртовий, Купчик, Крамар, Кантортій, Дегтяр, Стаднюк, Свинар, Садовничий, Самовар, Саловоз, Стороженко, Солдат, Слюсар, Скляр, Стельмах, Порохня,

Байдала, Попович, Кушпан, Караван та ін.

- Яка різниця між словами типу *Гуртовий* і *гутровий*, *Слюсар* і *слюсар*, *Самовар* і *самовар*? Які з них більш давні? Чи всі вони іменники?

Вправа 2. Перепишуючи, поставте іменники в дужках у потрібному відмінку, назвіть його, ставте до кожного слова запитання. Чи так будують зараз хати?

Найчастіше хати будували з (сосна), але використовували і (осина), (вільха), зрідка (тополя), які розрізували по **довжині** на пленниці. У їх конструкції основою залишається зруб (кліть). До неї за допомогою шулів (стовпів) долучалися (комора), (сіяй), (колешня), (пукліт). Зовні житлову частину хати всюди, крім прип'ятських районів, обмазували глиною й білили.

- Що вам відомо про народні сільські ремесла?
- Зробіть розбір виділених слів за будовою.

Вправа 3. Чим пояснити, що в колискових піснях часто використовуються пестливі слова? Знайдіть їх у поданій пісні. Визначте їх спосіб творення.

КОЛИСКОВА

Ой ходила журавочка

Та по комишу,

А я свою дитиночку

Та заколишу.

Ой ну, люлі-люлі.

Ой ходила журавочка

Та на той пожар.

Та попекла білі ніжки,

Стало мені жаль.

Ой ну, люлі-люлі.

(Народна творчість.)

- Утворіть пестливі слова від твірних слів *синиця*, *горобець*, *зозуля*, *малинівка*, *шпак*.

Вправа 4. Прочитайте текст. Випишіть прикметники разом з іменниками, до яких відносяться ці прикметники. Назвіть, на що вказує прикметник.

Варіант I. Чудова і неповторна природа Гуцульщини, цього дивовижно поетичного куточка Карпат. У кожного, хто побував тут, він викликає щире захоплення; у людей, які вирости й живуть серед цієї казкової природи - народжує в душі почуття прекрасного, прагнення внести красу в життя і побут. Художня довершеність, витончений смак, природне відчуття міри й гармонії в доборі кольорів - все це втілюється і в умінні побудувати хату, і в бажанні прикрасити свій побут. Гуцульщина здавна славиться народними умільцями - династіями різьбярів, гончарів, ткаць, вишивальниць, ліжникарок. З покоління в покоління вони передають шану до прекрасного, свій хист і майстерність, любов до краси.

Варіант II.

СМЕРТЬ КОЗАКА-БАНДУРИСТА

На татарських полях

Та на козацьких шляхах

То ж не вовки-сіроманці

Квилять та проквиляють,

Не орли-чорнокрильці клеочуть,

Попід небесами літають, -

То ж сидить на могилі

Козак старесенький,

Як голубонько сивесенький,

Та на бандурі грає-виграє,

Голосно жалібно співає.

(Народна творчість.)

Варіант III.

ОЙ, КОРОВАЙ, КОРОВАЙ

Ой, коровай, коровай,

Багато до тебе кошту треба:

Корець (мішок) муки пшеничної,

Цебер води криничної,

Миску масла ялових корів,

Копу яець молодих курей,
Горнець солі льодової.
Ківш калини червоної.
(З кн. «Весільні пісні».)

Варіант IV.

ТИ ВУЛИЦЯ, ТИ ШИРОКАЯ

Ти вулиця, ти широкая!
Чому трава не зелена?
Як же ж мені та зеленій бути,
Коли мене свині зрили,
І дівчата походили
Жовтенькими чобітками,
Червоними підківками.
...Коли мене свині зрили,
А хлопчиська походили
Великими постоліщами
довгими волочищами.
(З кн. «Календарно-обрядові пісні».)

Варіант V.

ХВАЛИЛАСЯ ТА БЕРЕЗОНЬКА

Хвалилася та березонька:
Ой на мені листя широченьке.
Ой на мені гілля високе.
В мене корінь глибоко».
...Ой як обізветься прекраснее сонце:
«Широчив листя буйний вітер.
Височив гілля дрібний дощик.

Вибілило кору яснее сонце».

(З кн. «Календарно-обрядові пісні».)

Варіант VI.

СОЛОВЕЙКУ РЯБИЙ, РЯБЕСЕНЬКИЙ

Соловейку рябий, рябесенький,

В тебе голос тонкий, тонесенький,

Та в тебе голос тонесенький.

Позич крильця ще й чорнії очі

Полинуги на три-штирі ночі,

Та миленької шукаючи.

Ой піду я понад бережком,

Там плаває милая човником,

Та човником повним, човенечком.

(Зкн. «Календарно-обрядові пісні».)

Вправа 5. Чи можна дізнатися з тексту, на коли припадав Вербний тиждень (вербич)?
Визначте розряд кожного займенника. Укажіть, де можна, рід, число.

Вербний тиждень зветься й вербичем. Про холоди, які в цей час трапляються, є прислів'я:
«прийшов вербич, два кожухи терлич». Не можна на цім тижні сіяти буряків, а то будуть
гіркі. У Вербну неділю ті, хто приходить від заутрені із святою вербою, б'ють нею сплячих,
приказуючи:

Верба хльос, бий до слъоз!

Не я б'ю, верба б'є.

За тиждень Великдень:

Будь великий, як верба,

А здоровий, як вода,

А багатий, як земля!

(За М. Максимовичем.)

Довідка. Заутреня - церковна служба, що правиться рано-вранці; утренняя.

- Як ви розумієте слова терлич, хльос?

- Чому слово Великдень пишеться з великої букви? Назвіть по-іншому цей день.

Вправа 6. Чи бажана була ялинка для дітей? Звідки це видно? Чому так часто повторюється займенник ми? Списуючи, вставте пропущені букви й поясніть їх.

ЯЛИНКА

Ніякої ніколи ялинки у нас удома не було. Різдвяних свят ми теж ч..кали, але не для ялинки - ми ходили до дядька й до дядини колядувати та щедрувати, носили бабусі в..черю. За це нам давано цукерок та по «золотій» копійці - для ц..ого дядько та бабуся приберігали нові-новісін..кі копійки, «золоті», як ми їх узивали... (*Остан Вишня.*)

- Установіть приблизно час, коли це було?

Вправа 7. Прочитайте и перепишіть, текст. Знайдіть у ньому числівники, визначте, які в них кількісні, а які - порядкові. Провідмініяйте один із порядкових числівників.

РОЗЛИЛИСЯ ВОДИ

Розлилися води

На чотири броди.

У першому броді

Соловейко щебетав,

Зелені сади розвивав.

У другому броді

Зозулька кувала,

Літечко казала,

У третьому броді

Коничок заржав,

Він доріженьку почав.

А в четвертому броді

Да дівчина плаче,

За нелюбого йдучи,

Своє лихо чуючи.

(Народна творчість.)

- Зробіть фонетичний розбір числівника *третьому*. Поясніть його правопис.

Вправа 8. Чому ця пісня називається обрядовою? Перепишіть, укажіть форму дієслова майбутнього часу.

БІГЛА ТЕЛИЧКА З БЕРЕЗНИЧКА

Бігла теличка та з березничка,

Та в дядьків двір.

Я тобі, дядьку, заколядую,

Тільки дай пиріг.

Як не даси пирога,

Візьму вола за рога

Та поведу на моріг,

Зіб'ю йому правий ріг.

В ріжок буду трубити,

А воликом робити.

Хвостом буду поганяти,

Хліб, сіль заробляти,

Батька й матір годувати.

(З кн. «Календарно-обрядові пісні».)

- На яку пору року приходилися колядки?

Вправа 9. Назвіть цілющі властивості рослин нашого краю. Випишіть словосполучення з прислівниками. Поставте до прислівників запитання.

Щороку горяни заготовляли лікарське зілля, яке в разі потреби використовувалося для зовнішнього і внутрішнього вживання у вигляді настоїв, відварів, порошоків, мазей. Кожна газдиня радо ділилася своїми знаннями з родичами, сусідами і знайомими. Так передавався від покоління до покоління, збагачуючись і нагромаджуючись, досвід народного лікування.

Крім рослинних ліків, широко застосовувались засоби тваринного походження, з яких найбільш вживаними були жири - борсучий, гусячий, собачий, ведмежий, лисячий,

оленячий - та молоко і молочні вироби.

Отже, раціональні засоби лікування крилися в гущі народних мас і були їм добре знані. (З. Болтарович.)

- Які правила збирання й зберігання лікарських рослин ви знаєте?

- Знайдіть однорідні члени речення, поясніть правопис розділових знаків при них.

Вправа 10. Укажіть на роль пісні у житті народу. Списуючи текст, виділі прислівники як члени речення.

І вона співанками косичила їх розлучення, їй було жалко, що надовго перервуться їхні стрічі в тихому лісі. Обіймала за шию Івана та, тулячи до його лиця біляву голівку, стиха співала йому над вухом:

Ізгадай мні, мій миленький,

Два рази на днину.

А я тебе ізгадаю

Сім раз на годину.

(М. Коцюбинський.)

- До якого пісенного жанру належить друга частина вправи?

- Виділіть у вправі діалектизми, доберіть до них загальноживані синоніми.

Вправа 11. Назвіть усі самостійні частини мови. Які з них тут уживаються найчастіше? Чи можна це якось пояснити темою тексту?

У гуцулів була своя періодизація віку дітей. Хлопець до 10 років - це «хлопець»; старший 10 років - «хлопчище»; великий - «парубок»; той, хто вже може працювати у бутанах, - «легінь». Діти, що ходили до школи, називались «шкільники». Дівчата відповідно називались: «дівче», «дівчина», «дівчище», «дівка», а та, що була на виданні, - «дівка у заплітках», «дівка у бовтицях». (За кн. «Гуцульщина».)

Довідка. Бутин - зруб у лісі; заплітка - стрічка до кіс.

- Чи є у вашому місті (селі, селищі) подібна «періодизація»?

- Чи передають якось суфікси іменників вік дітей?

Вправа 12. В яких народних обрядах використовувалися рушники? Прочитайте текст. Випишіть речення, з дієприкметниками та дієприслівниками. Підкресліть дієприкметникові

та дієприслівникові звороти, поясніть розділові знаки.

Рушник!

Як багато промовляє нам це слово. Скільки зворушливих спогадів пов'язано з ним!

Без рушника ніде не обходились. Ним витирали руки й лице, з ним ходили до корови, поралися, біля посуду, він завжди був при руці і від слова «рука» прибрав собі ймення.

Задля певної мети люди готували спеціальні рушники. А найчастіш вживані, певна річ, були простіш декоровані, виткані з грубішого полотна - скромніші, але ніколи не позбавлені мистецької вартості.

Без рушника не відбувалась жодна важлива подія в житті народу. Родини і хрестини, заручини і весілля, проводи в дорогу та зустріч бажаних гостей, навіть труну спускали в могилу на рушниках. А поховавши небіжчика, пов'язували рушником хреста.

Ще за язичницьких часів, коли наші предки обожнювали природу і вірили, що в лісах по дуплах живуть божества, віддаючи їм шану - обвіщували дупла рушниками-обрусами. (І. Гончар.)

Довідка. Обрус - скатерть (діалектне).

- Що означає вираз *за язичницьких часів*?

- Які прикметники переважають у тексті - якісні чи відносні? Чому?

Вправа 13. Прочитайте текст. Згадайте народні пісні, в яких опоетизований барвінок. Випишіть дієслова, утворіть, де можна, дієприкметники.

Коли скресали сніги, розливалися весняні води, дівчата на Україні починали співати веснянки. Наставала радісна бентежна пора - пора оновлення в природі, воскресіння зелен-квіту, пора пробудження нових почуттів у людських серцях, пора надій і сподівань. І серед пісень цієї пори - чимало про барвінок.

У народі живе чудова легенда про походження рослини. Діялося це тоді, коли турки і татари нападали на українську землю. Увійшли якось вороги в одне село й винищили там усіх людей. Лише один парубок та дівчина сховалися в лісі. Але і їх знайшли бусурмани. Парубка люті зайди зарізали, а дівчину задушили. Ото з парубочої крові й виріс барвінок у лісі, а губами дівчини полилася чиста вода. (За А. Кондратюком.)

- Як пов'язана легенда про барвінок з історичним минулим України?

- Слова *походження, винищили* розберіть фонетично.

Вправа 14. Які почуття викликало у вас звертання сучасного українського письменника Дмитра Павличка? Знайдіть дієприслівникові звороти, поясніть правопис розділових знаків.

Малим хлопцем ходив я з товаришами від хати до хати, співаючи колядки. Бачив і **відчував**

те, що, мабуть, побачите і відчуєте ви, перегортаючи **сторінки** цієї книжки. Пречиста Діва Марія і сам Господь уявлялись мені як **живі** люди, зодягнені в наші гуцульські байбараки та кожухи. Тільки мали вони чудодійну силу і хотіли, щоб усі люди були щасливими та добрими. Колядка вчила мене вірити в справедливість і показувала, що світ дуже гарний. **Сьогодні** наш народ повертається до золотих традицій українського Різдва. Вчіться і ви колядувати - це допоможе вам увійти у світ краси і духовного щастя. (Д. Павличко.)

- Поясніть значення слів *Різдво, Коляда*.

- Якими частинами мови є виділені слова?

Вправа 15. Прочитайте текст і порівняйте описаний звичай із тим, який вам доводилось спостерігати. Випишіть дієприслівники. Поясніть правопис *не* з дієприслівниками.

Вельми стисло, але не упускаючи всіх важливих моментів, що стосуються сватання, Т. Г. Шевченко писав: «Покохавшись літо, чи то два, парубок до дівчиного батька й матері посилає старостів, людей добромових і на таку річ дотепних. Коли батько і мати поблагословлять, то дівчина, перев'язавши старостам рушники через плечі, подає зарученому своєму на тарілці або крамну, або самодільну хустку» (О. Кравець.)

- Які твори Тараса Шевченка стали народними піснями?

- Від якого слова походить слово *рушник*?

Вправа 16. Прочитайте. В яких художніх творах, відомих вам, розповідається про запорозьких козаків? Випишіть прикметники й дієприкметники. Поясніть, як вони утворилися.

Велично їхав Сагайдачний з гетьманською **булавою** в руці. За ним ішли **хорунжі** з військовими корогвами та з турецькими й татарськими бунчуками, здобутими під час походу.

За ними ішли козаки куренями. Попереду кожного ішов курінний отаман.

Гордо виступало козацьке військо, знати було, що люди почувають себе ні від кого на світі не залежними і вільними робити, що схочуть і як схочуть. (М. Загірна.)

- Поясніть значення виділених слів (зверніться за допомогою до Словника української мови Б. Грінченка)?

Вправа 17. Чи бачили ви писанку у вашій місцевості? Як їх розмальовують? Прочитайте текст. Визначте дієприкметники, поясніть, як вони утворені. Доведіть, що дієприкметник узгоджується з іменником у роді, числі й відмінку.

А спробуйте-но опустити варене яєчко чи порожнє видуте в розтоплений віск. Після охолодження прокресліть по ньому вістря олівця або загостреної палички простенький візерунок. Так на Україні прикрашали великодні яєчка, і так вони ставали не тільки

корисними, а й красивими. Для цього яйце і тепер опускають у фарбу, і ті місця, на яких шар воску був знятий, фарбуються, а ті, що були під воском, лишаються білими. Знову занурюють у розтоплений віск, і знову в суцільній восковій плівці продряпують нові лінії і плямки для нового кольору, іншої фарби. Колір за кольором - і вже готовий весняний сувенір-писанка. (З журналу.)

- Чи знаєте ви, де ще використовується віск?

- Зробіть фонетичний розбір слова *весняний*.

Вправа 18. Як народ ставився до книги? Наведіть 3-4 прислів'я або приказки про книгу. Знайдіть дієприкметниковий зворот, поясніть розділові знаки.

РУКОПИСНІ РЕЛІКВІЇ УКРАЇНИ

Певно ніщо так глибоко не передає духовного життя народу, як книга - неперевершений витвір людського генія. Це стосується і книги давньої рукописної Збереглося таких реліквій не так уже й багато. А ті, що вціліли у вирі історичних подій, - здебільшого ветхі, пошкоджені. Береш їх до рук, і здаються вони зраненими птахами, які чекають нашої допомоги. Та справа ця нелегка. Треба витратити багато часу й зусиль, щоб ожили рукописні шедеври, розпорошені по сховищах бібліотек і архівів. (І. Мельник.)

- Чому книги спочатку писали від руки?

- Слово *Біблія* означає «книга». Чи тримали ви її в руках?

- Підкресліть 2-3 слова з префіксами.

Розділ 3. Розвиваючі можливості народної мудрості на уроках вивчення синтаксису

Вправа 1. Прочитайте текст. Випишіть усі словосполучення, що називають обряди. Назвіть у них головне слово.

Рушника передавали як оберега, з роду в рід, із покоління в покоління, по багатьох місцях України понині батьки бережуть рушники для дітей - і не лише для дівчат, а й для хлопців...

Особливо знаменну і навіть законодавчу роль відіграє рушник на весіллях. Як молоді стали на рушник - то був апогей весілля, після чого вже ні батько, ні мати, ні суд, ні громада не мали права розлучити пару. Недаремно ж про це створено народом багато зворушливих пісень. Ось, для прикладу, деякі з них:

А хто тес відерце дістане,

той зі мною на рушничок стане.

Дала один, дала другий,

на третьому стала,

а четвертим біленьким

руки пов'язала.

Рушником перев'язують старостів та сватів, молода - молодого. За народним повір'ям дівчина, що не надбала собі рушників для родинного життя, заміж не вийде. Рушниками вистеляють дорогу на весіллі від порога до столу, а то й від воріт, до дверей хати.

Довідка. Оберег - предмет, що оберігає від лиха, хвороб; талісман.

- Як ви розумієте слова *батьки бережуть рушники для дітей*?

Вправа 2. Чому сузір'я Велику Ведмедицю українці називають Возом? Перепишіть текст. Визначте в ньому відомі вам частини мови. Чи кожна з них є членом речення?

Одразу ж за нашою вулицею стоять, як Дунай, молоді коноплі й соняшники, за ними темно виткнулась церковиця, ще далі, біля самого неба, диркає деркач, а в небі виблиснув Віз. Він зовсім був би схожий на звичайний земний віз, аби хтось начепив на нього колеса, хоча б змайстровані дідусем. Притихши біля воріт і придивляючись до семи зірок, я несподівано

кажу про це дідусеві... (М. Стельмах.)

- Поміркуйте, що міг би відповісти дідусь.
- Як ви розумієте вираз *стоять, як Дунай*?

Вправа 3. Що ви чули про Кармелюка? Доведіть, що розповідь про нього є текст. Чи відповідає заголовок темі тексту?

І в далекому Сибіру...

Отут, в урочищі Раскати, розповідала мама, святе, можна сказати, місце. Бачиш, синку, скільки навколо глибочних і широких ям? Копали їх каторжники. Мучився тут колись і мій дід Петро. З квітня до вересня копали ці мученики глину, місили, товкли її в ларях і робили цеглу. Обливались вони гірким потом і під кайданний передзвін затягували журливу пісню про далекий рідний край, про гірку долю... І був серед цих невольників удалий, завзятий отаман Устим Кармелюк. Так його звали земляки - каторжники. Геройський був! Козацької української крові, як Тарас Бульба. Ненавидів він панів, громив їх маєтки, за це його спіймали і вислали на довговічну каторгу в Сибір. (З кн. "Калинова сопілка".)

- Назвіть по одному слову кожної частини мови.

Вправа 4. Скільки речень у цьому акростихові? Скільки головних членів у кожному реченні? Чим виражена граматична основа кожного речення?

Хто баба!

Сидить хитра баба аж на версі граба.

«Ой не злізу з граба! - дурить діток баба.

- Вловіть мені тую **курочку** рябую,

А я подарую **грушку** золотую».

- Розшифруйте акростих.

- Поставте виділені слова в давальному відмінку.

Вправа 5. Де ви зустрічали барвінок? Чому росіяни звать його ще могильниця? Спишіть, вставляючи замість крапок потрібні за змістом прості присудки.

А барвінок ... до людської оселі, до городу. Взимку відвар барвінку ... од простуди. Влітку барвінок ... святковий хліб, хату, ... весільні букетики. Цілий рік його ..., вважаючи символом життя.

Довідка. Пити, прикрашати, шанувати, тягнутися, плести.

- Назвіть слова з орфограмою «М'який знак».

Вправа 6. Поміркуйте, чому діти, граючись, наслідують дорослих. Спишіть текст, ставлячи, де треба, коми при однорідних членах речення. Якими частинами мови вони виражені?

Діти наслідували сімейні традиції звичаї погляди ставлення до різних подій. У своїх розвагах вони часто відтворювали те, що спостерігали навколо себе. Насамперед «господарювали»: сіяли косили збирали хліб варили обід ставили затінку з піску робили човники, потім влаштовували «весілля» «хрестини» «похорони». Але багато було й дитячих ігор, окремо для хлопчиків («коні» «пиж» «журавель») і дівчаток («ляльки» «ластівка» «маківочки»), а також спільних («горюдуб» «квач» «гуси - лебеді»). (За О.М. Кравцем.)

- Які дієслова належать до першої дієвідміни, а які - до другої?

Вправа 7. Прочитайте з належною інтонацією. Спишіть, ставлячи на місці рисок розділові знаки. Доведіть правильність розстановки розділових знаків у кінці речень.

Кому привіт //

Добрая Муза у мене одна //

Знаєте // діти // що шепче вона

Вірна, прихильна і давня дружина //

«Отчину жалуй, вважай на добро //

На тобі // друже // орлине перо //

Крий тебе в світі щаслива година//

От і пиши ти // що буду літати

Всюду за ним я, і ласки бажать,

І доглядати, як рідного сина».

(Л. Глібов.)

- Якщо ви прочитаєте перші букви кожного рядка, то довідаєтесь, кому передається привіт. Як називаються такі вірші?

Вправа 8. Прочитайте написане: перед вставними словами й після них робіть невеликі паузи. Які з поданих речень наближають до прислів'я, приказки?

1. Є на світі чорна злюка, родом, кажуть, з Кременчука. 2. Так в світі хитра людина усюди віється, як Хмелина, усе, мов, пригодиться, аби було на кого виться. 3. Дворовий пес Бровко

лежав і думав: «Бач, яким він паном, ледачий Цуцик став». 4. Бува, на службі чоловік все стогне, каже: жити важко! 5. От, справді, світ тепер який бридкий! (За Л. Глібовим.)

- Поясніть вживання великої букви.

Вправа 9. Прочитайте про значення глини на Україні. Що ще роблять із глини? Знайдіть складні речення, накресліть їх синтаксичні схеми.

Якщо поглянути згори на Україну, де камінь і дерево можуть правити за будівельний матеріал лиш подекуди, то побачимо, що глина заступала тут геть усе. Її використовували на житло й **начиння**, на будівництво. Нахил стін у хатах передбачав **споглядання** від середини вулиці, де колись ходили. Усі дальші форми українського мистецтва починаються від кетяга калини і від силуету горщика. (З журналу.)

- Поясніть значення виділених слів.

- Які ви ще знаєте будівельні матеріали?

Вправа 10. Що дитина хоче висловити своїм замовлянням? Запишіть текст так, щоб було чотири окремих складних речення. Визначте сполучники. Доведіть, що ви утворили складні речення.

Замовляння дощика

Дощику, дощику,

я тобі вудлище бамбукове подарую,

щоб ти ловив рибу, а луску розкидав на городі,

я тобі вишень нарву повну миску,

щоб ти їв, а камінчиками стукав у вікно,

я тобі зубки витешу на нові граблі,

щоб ти ходив розчісувати коси траві,

тільки не йди на тій стежці,

де я йду -

татові їсти у поле несучу.

(В. Голобородько.)

Розділ 4. Глибокий зміст фразеологізмів як засобу виховання молоді

Фразеологізми найчастіше вживаються в художній і публіцистичній літературі, головною сферою їх застосування є мова художніх творів, розмовний стиль. Отже, працюючи з учнями, вчитель повинен приділяти певну увагу й роботі з фразеологічними одиницями, з синонімічними відношеннями між ними. Робота ця має провадитись як на уроках літератури, так і на уроках мови.

Спостереження над фразеологізмами в художній літературі показують, що найчастіше вони вступають у синонімічні відношення з дієсловами, рідше з прислівниками, прикметниками і зрідка з іменниками. При вивченні частин мови вчитель і повинен проводити вправи з фразеологізмами, пов'язуючи цю роботу з певним граматичним матеріалом (якими частинами мови виражаються, їх синтаксична роль).

У посібнику подано зразки таких вправ з орієнтовним виконанням. Учитель використовує їх на свій розсуд (приспосовує до певної теми, поєднує з тим або іншим видом роботи або проводить окремо).

З попереднього матеріалу учні знають, наскільки багатими є синонімічні відношення між дієсловами та фразеологічними зворотами.

Учитель зазначає, що до синонімічного ряду дієслова *говорити* відноситься й багато фразеологічних зворотів: розводити теревені; баляндраси точити; вистрілити на вітер; вихопитися, як Пилип з конопель; відрізати, як ножем; в один голос співати; в одну дудку грати; товкти воду в ступі; засипати, як горохом в бочку; зуби заговорювати; Лазаря співати; язиком молоти; нагородити три мішки гречаної вовни; переливати з пустого в порожнє; попасти пальцем у небо; розпустити язика; сіяти словами; цідити крізь зуби; язиком плескати; як у дзвони дзвонити; як пугою по воді.

Кожен з цих зворотів має свій синонім. Наприклад: *точити, правити, розводити теревені* - говорити несерйозно, багато зайвого.

Вправа 1. Прочитайте речення. Фразеологічні звороти замініть синонімами. Поясніть значення їх.

1. Я був малий і рідко докидав своє слівце про очерет, про став (Рил.). 2. А Петро такого викинув коника, що довелось червоніти за нього. 3. Вихопився, як Пилип з конопель (н. тв.). 4. Язиком клепати - не ціпом махати (н. т в.). 5. Нагородив три мішки гречаної вовни. 6. Пора й на роботу, а у нього все базі та базі.

Учні з допомогою вчителя пояснюють: *докидав слівце* - втручався в чийсь розмову; *викинув коника* - витівка, якийсь грубий жарт, дотеп з відтінком прикрості, образи.

Учитель повинен докладніше пояснити зворот *вихопився, як Пилип з конопель*. «Був шляхтич родом з Конопель Сандомирського краю і звався Пилип. На якимсь сеймику він, не розібравши діла, устряв у річ без ладу, так, що усі, розсміявшись, стали один по одному питати: хто то, хто то? А сусіди Пилипа й кажуть: «to jest Filip». З того часу і пішов той Пилип у люди, та й до нас дійшов».

Язиком клепати - говорити несерйозно, жартівливо; *нагородив три мішки гречаної вовни* - наговорив багато дурниць, нісенітниць; *базі та базі* - говорити несерйозно, по-пустому про якісь дрібниці, нісенітниці.

На цих прикладах учні пересвідчуються, наскільки багатий синонімічний ряд дієслова *говорити*.

Вправа 2. Подані фразеологізми замініть синонімічними словами.

Байдики бити, ляси точити, показати на двері, розводити руками, зловити ґаву, дати драла.

Учні виконують: *байдики бити* - нічого не робити, байдикувати; *ляси точити* - вести пусті розмови, базікати; *показати на двері* - вигнати; *розводити руками* - дивуватися; *зловити ґаву* - прозівати; *дати драла* - втекти.

Вправа 3. Прочитайте речення. Знайдіть фразеологізми. Доберіть до них синоніми і запишіть їх.

1. - Ви не журіться, мамо. Я піду в найми. - Маланка *прикусила язика*. 2. Та саме в той момент, здіймаючи з мисника миску, Малайка *скинула на нього оком*. 3. Вона стуляла сухі губи і *зняла очі до стелі*. 4. На саму думку, що чужі стали б на перешкоді, пішли б проти громади, *засвітилися її очі*. 5. Маланка сховала руки під хвартухом і злісно *блиска очима* (М. Коцюбинський).

Учні добирають синоніми: *замовкла, мимохідь глянула, глянула вгору, розізлилася, сердито дивиться*.

Звертається увага на фразеологізми: *скинула оком, зняла очі до стелі, злісно блиска очима*.

Всі вони об'єднані одним значенням (*дивитися*), але кожний із них має певний відтінок. Отже, між собою ці фразеологічні звороти вступають у синонімічні відношення.

Вправа 4. Подані слова і фразеологічні звороти згрупуйте в синонімічні ряди, поясніть їх значення.

Говорити; всипати гарячих; бігти; нагородити три мішки гречаної вовни; бити; дивитись; дати драла; теревенити; мотнутися; пуститися в мандри; не спускати з ока; полатати боки; засипати, як горохом в бочку; пасти очима; бачити; виписати аз і буки; дати березової каші; дати буханів; тягу дати; пронизувати очима.

Учні згруповують їх так:

Говорити - нагородити три мішки гречаної вовни, теревенити, засипати, як горохом в бочку.

Бити - всипати гарячих, полатати боки, дати березової каші, дати буханів, виписати аз і буки.

Бігти - дати драла, мотнутися, пуститися в мандри, тягу дати.

Дивитися - не спускати з ока, бачити, пасти очима, пронизувати очима.

Вправа 5. Прочитайте речення. Визначте в них фразеологічні звороти. Доберіть синоніми.

1. Одчиняє Чіпка або Грицько ворота в царині, тихо-помалу, посхилявши униз голови, потягли вівці шляхом (*Мирн.*). 2. У Чіпки аж мороз подрав по спині: він ніколи не чув такого дідового голосу (*Мирн.*). 3. Досить було Степанові перехопити чийсь погляд, як лихі очі кидались врозтіч (*Ст.*). 4. Свиридові така уже фортуна випала (*Ст.*). 5. На ній (Гафійці) лиця не було (*Коцюб.*). 6. Кавуниха зціпила зуби та все скося поглядала на Нимидору (*Н.-Лев.*).

Потягли вівці шляхом - пішли тихо, повільно; *мороз подрав по спині* - перелякатися; *перехопити погляд* - глянути у вічі; *очі кидались врозтіч* - ховались; *фортуна випала* - пощастило; *лиця не було* - зблідла; *зціпила зуби* - замовкла.

Вправа 6. До поданих слів доберіть синонімічні фразеологізми.

Засоромитися, ледарювати, даремно ходити, мотатися, дивитися, лаяти, розгубитися, потурати.

Учні з допомогою вчителя або самі, з словників добирають синоніми чи фразеологізми.

Засоромитися - опустити очі; *ледарювати* - байдики бити, баглаї бити; *даремно ходити* - походеньки справляти; рип за рипом, пороги оббивати; *мотатися* - товктися, як Марко по пеклі; *дивиться* - дивиться аж молоко кисне (сердито); дивиться, як кіт на сало (зажерливо, пожадливо, захоплено); глянути, як п'ятак дати (гнівно); *лаяти* - гризти голову;

розгубитися - бути ні в сих ні в тих; *потурати* - гладити по голівці.

Фразеологізми-синоніми, з якими учні ще не зустрічались, дає вчитель. До запропонованих слів можуть добиратися і ті фразеологізми, з якими вже проводилась робота.

Далі учні повинні вибрати фразеологічні звороти з художньої літератури, записати їх і підібрати синоніми (слова або фразеологічні словосполучення).

Вправа 7. У поданих реченнях визначте фразеологізми, поясніть їх значення, добираючи слова-синоніми.

1. Микола зачепився ногою за вал, дав сторчака в пшеницю й тільки через те не достав отамана дрючком по спині (*Н.-Лев.*). 2. Багато тоді наживало п'ятами й одиноких і цілими сім'ями. Тоді й поговорку зложили: мандрівочка - рідна тіточка (*Мирн.*). 3. Чи не думає він його на глузи піднімати? (*Фр.*). 4. Про людське око він трусонув Степана, дав йому запотилишника (*Ст.*). 5. Отак ти нас, чоловіче, пошив у дурні.

Учні виписують фразеологізми, добирають до них синоніми.

Дав сторчака - впав; *наживав п'ятами* - утік; *на глузи піднімати* - насміхатися; *дав запотилишника* - ударив; *пошив у дурні* - обдурив.

Прислівники та прикметники порівняно з дієсловами в меншій мірі вступають у синонімічні відношення з фразеологізмами. Але й тут є чимало матеріалу для роботи з учнями.

Вправа 8. Прочитайте речення. Визначте фразеологічні словосполучення. Поясніть їх, добираючи слова-синоніми.

1. Навколо була пітьма хоч в око стрель. 2. Новина ця з'явилася, як сніг на голову. 3. Галя, пообідавши на швидку руку, подалася знову до ферми (*Куч.*). 4. Працював молодий бригадир не за страх, а за совість. 5. За одним присідом твору не напишеш. 6. А хлопці все літо жили душа в душу.

Хоч в око стрель - темно; *як сніг на голову* - раптово; *на швидку руку* - наспіх; *не за страх, а за совість* - чесно; *за одним присідом* - швидко; *душа в душу* - дружно.

Вправа 9. У поданих реченнях визначте фразеологізми. Поясніть їх значення, добираючи синоніми. Скажіть, які частини мови вступають у синонімічні відношення з фразеологізмами в даних реченнях.

1. Вода ж біжить... Ще більш прорвала; Хомі й за вухом не свербить (*Гл.*). 2. Ліниво всі встали, ліниво ступаєм з ноги на ногу й несемо обережно додому спокій (*Коцюб.*). 3. Вона стояла над душею в Мотрі, наче осавула на панщині, а сама не бралась і за холодну воду (*Н.-Лев.*). 4. Хто моря переплив і спалив кораблі за собою, той не вмре, не здобувши нового

добра (Л. Укр.). 5. Батько новонародженого був просто на сьомому небі, що в життя приходить ще один Мамайчук (Гонч.). 6. Еней від неї одступався. Поки зайшов через поріг, а далі аж не оглянувся, з двора в собачу ристь побіг (Котл.). 7. Дідона зараз одгадала, чому сумує пан Еней, і все на ус собі мотала (Котл.). 8. Я зустрічав людей, що дуже багато - як то кажуть, бачили світу - а нічого до пуття не вміли розповісти (Рул.).

Учні виписують фразеологічні словосполучення, добирають до них синоніми, визначають, якими частинами мови є ці синоніми,

За вухом не свербить - байдуже, прислівник; *з ноги на ногу* - повільно, прислівник; *не братися і за холодну воду* - ледарювати, дієслово; *спалив кораблі* - рішучий крок, іменник з прикметником; *на сьомому небі* - щасливий; *в собачу ристь* (побігти) - швидко, прислівник; *на ус мотати* - запам'ятовувати, дієслово; *до пуття* - як слід, до ладу, прислівник.

Вправа 10. До поданих фразеологізмів української мова, користуючись словником, доберіть відповідники з російської мови і зіставте їх.

Бити байдики; товкти воду в ступі; дивитися крізь пальці; як з гуся вода; бути не в своїй тарілці; вилетіло з голови; збити з пантелику; ні богу свічка ні чорту - кочерга.

Бити байдики - бити баклуши; *товкти воду в ступі* - толочь воду в ступе; *дивитися крізь пальці* - смотреть сквозь пальцы; *як з гуся вода* - как с гуся вода; *бути не в своїй тарілці* - быть не в своей тарелке; *вилетіло з голови* - вылетело из головы; *збити з пантелику* - сбить с толку; *ні богу свічка ні чорту кочерга* - ни то ни сё; ни богу свечка ни черту кочерга; ни пава ни ворона.

Вправа 11. З байок Л. І. Глібова виберіть 10 фразеологічних зворотів і поясніть їх шляхом добору синонімів.

Вправа 12. Поясніть значення таких фразеологізмів:

Продавати витрішки (без діла дивитись на щось); дати гарбуза (відмовити); ні кола ні двора (немає нічого); при зачинених дверях (таємно); наставити вуха (слухати); підкласти свиню (зробити підлість); вивести на сухе (довести правду); намозолити очі (набриднути); набити оскому (приїстися); прикусити язика (замовкнути); мороз пішов по спині (злякався); сиділи, набравши в рот води (мовчки); хоч з мосту та в воду (безвихідь); покласти зуби на полицю (голодувати); стук-грюк, аби з рук (абияк); хто в ліс, хто по дрова (різної); розбити глек (посваритися); як в око вліпив (точно сказав); як кіт наплакав (дуже мало); благословляється на світ (світає); пекти раків (червоніти), зайці в голові (дурниці); дати по потилиці (вдарити).

Вправа 13. Спишіть речення. Поясніть значення фразеологізмів.

1. Нема ніде нічого, а вона якогось дуба смаленого править та обіця груші на вербі (Л. Укр.).
2. Мотря і гарна, і трохи бриклива, і в неї серце з перцем (Н.-Лев.).
3. Нарешті всі чомусь зійшлися на тій думці, що його мішком з-за рогу вдарено і перестали звертати на нього

увагу (Г. Тютюнник). 4. Андрія взяло за живе. Він теж хотів, щоб його слухали, почули все його життя (Коцюб.). 5. Відповідь хоч і сподобалась Мотрі, та все одно вона засумнівалася, чи старий, як це він уміє, не передав куті меду (Ст.). 6. А чи так багато глузду в тому, що вона ось поїде оббивати пороги в медичний (Гонч.). 7. Кожухи, свити погубили, із голоду в кулак трубили, така нам лучилась пеня (Котл.).

Дуба смаленого правити - видумувати; *серце з перцем* - зла; *мішком з-за рогу прибитий* - нерозумний; *взяти за живе* - розсердитися, *передати куті меду* - перебільшити; *оббивати пороги* - набридати, марно ходити; *трубити в кулак* - нужду терпіти.

Виконання вправ з лексичними синонімами - невід'ємна частина роботи з розвитку мови учнів, яка сприяє збагаченню й урізноманітненню лексики. Від наявності синонімів в активному вжитку великою мірою залежать точність, правильність, гнучкість та інші позитивні якості мови учнів, ступінь їх мовної культури. Адже висока культура мови вимагає тонкого розуміння окремих значень слів і форм сучасної літературної мови. І це закономірно, бо високий рівень мовної культури свідчить про загальний розвиток, освіченість людини і є передумовою успішного оволодіння основами наук.

Додаток 1

Народні прикмети і передбачення

Мета заняття: проаналізувати зібрані учнями народні прикмети і передбачення, згрупувати їх за походженням і за значенням, оцінити їх роль в побуті і в трудовій діяльності людини. Виховувати інтерес до культурної спадщини наших земляків, повагу до традиційно-побутової культури нашого народу.

Обладнання: ілюстрації до народних прикмет, рекомендовані видання з даної теми, українські національні костюми.

Хід заняття

Вступне слово вчителя.

Народні прикмети і передбачення – частина самобутньої народної культури, що народилася в процесі трудової діяльності. Люди завжди прагнули передбачити не тільки близькі, а й найвіддаленіші наслідки своїх дій, намагалися заглянути в майбутнє. Передбачення можливе на основі певного знання явищ природи та суспільства. Трудовий люд помічав послідовність у зміні дня і ночі, у зміні погоди. Коли люди систематично спостерігали за змінами в погоді, за конкретними місцевими ознаками, що їх супроводжували і повторювалися, вони могли більш-менш правильно передбачити погоду. Це мало важливе практичне значення.

Коли вранці роса, то день буде погожий, сонячний. І, навпаки, коли зранку роси немає або припікає сонце, то можливий дощ.

Повторення тих самих явищ у природі давало можливість людині прослідкувати причинно-наслідковий зв'язок. Такі знання закріплювались у прикметах.

Правильні прикмети – це по суті висновки із народних спостережень за явищами природи. В них узагальнений віковий досвід народних мас.

Але не всі явища природи люди могли правильно пояснити. Тому виникали помилкові прикмети, передбачення, забобонні уявлення.

Умовно їх можна поділити на три групи.

Учні роблять повідомлення.

1. Фенологічні прикмети. Ті, які виникли у зв'язку із спостереженням за природою.
2. Спостереження, які пов'язані з ініціальними днями. Це, наприклад, релігійні свята: Різдво, Новий рік, Стрітєння (15 лютого), Явдохи (14 березня), Спиридона-Сонцеворота (25 грудня). Вони рідко збувалися.
3. Марновірства. Такі прикмети не мали ніякої реальної основи. Побут і життя людей пов'язувались з випадковим збігом попередніх подій.

Учитель: Такий умовний поділ прикмет і передбачень і буде планом заняття.

Повідомлення учнів.

Фенологічні спостереження. Народний календар виник з необхідності вирощувати багаті врожаї колоскових культур і овочів.

- Після холодної весни – градобійне літо.
- Якщо навесні летить багато павутиння, літо буде гаряче.
- Літо дощове – зима сніжна, морозна.
- Великі мурашники восени – на сувору зиму.
- Бджоли восени щільніше вічко воском заліплюють – на холодну зиму, залишають його відкритим – на теплу зиму.
- Зимове тепло – літній холод.
- З'явилися опеньки – літо закінчилося.
- Завчасно на деревах лист жовтіє – на ранню осінь.

Повідомлення учнів про прикмети спостережень за вітром, дощем і іншими явищами природи.

Ініціальні дні. Це дні, які за релігійними легендами, називалися іменами святих. Вважалося, що погода на протязі року залежить від погоди на певне релігійне свято. За прикметами від цих днів залежало подальше життя і побут людини.

- Якщо на Стрітення півень води нап'ється, то на Єгора він трави напасеться.

Але прикмети цієї групи часто перечили одна одній.

- В іншому районі Поділля записано: «Якщо на Стрітення півень води нап'ється, то хлібороб біди набереться».

Марновірства (повідомлення учнів). Якщо людина не могла пояснити певних явищ природи, то вона вдавалася до видумок, вигадок. Так появлялися марновірства, забобони, хибні уявлення, хоч кожне із них мало реальну основу, вони носили долю правди.

Діалог (учениць) кумів

- Ой лишенько, ой лишенько.

- Куди ж ви оце йдете кумонько? Та чому ж так бідкаєтесь?

- Ой лишенько мені, вранці розсипала сіль, то вже неодмінно посварюсь з своїм лобурякою, чи з отою клятою Хвеською. Ой лишенько!

- Не хвилюйся, не хвилюйся, кумасю, ми всю справу уладнаємо. Візьми три пучки солі і кинь через ліве плече, примовляючи: «Іди сварко поза плечі, іди сварко поза плечі».

- Ото добре, так і зроблю. (Пауза) Але тепер високосний рік, то не знаю, чи мені вдасться.

- А хіба що?

- Та Касьян же бенкетує. То вже ж то гаспидське зілля порозлазиться по домівках безвинних людей, то накоїть лиха. Не знаю, чи ліве плече допоможе, бо на Спиридона-Сонцеворота така була негода: і мело, і морозило, а надвечір почало завивати, та так жалібно, кумонько, завивати. То вже є на зле, на біду.

Учні пояснюють походження і значення прикмет, які були згадані ними у діалозі.

- **Сіль.** Козаки їздили за сіллю в Крим. Часто на це витрачали рік чи більше. Тому розсипана сіль у господі була бідою, і це викликало сварку між членами сім'ї. Ця прикмета побутує і в наш час на Поділлі.

- **Ліве плече.** З правого боку в людини (за повір'ями) були праведні, добрі духи. З лівого – злі, жорстокі духи. Тому їх треба було закидати сіллю, заплювати.

- **Високосний рік.** 29 лютого свято народження Касьяна. Він же стеріг ворота у пеклі, а в цей день святкував, і ворота були без нагляду. Чорти мали можливість вийти із пекла і накоїти лиха. Тому високосний рік вважається нещасливим.

- **Спиридона-Сонцеворота.** Святкується за 12 днів (25 грудня) до Нового року. Погода 12 днів відповідає погоді 12 місяців року. 25 грудня-січень, 26 грудня – лютий і т.д.

Діалог двох дівчат

- А чому ж ти, Оленко, така сумна? Дивись, і дівчата, і хлопці зібрались, весело ж як.

- Погане мені віщується, зранку над перелазом скреготала сорока, то вже на біду. Цілий день я всього страхалась, а ось, збираючись сюди, якимось необережно зачепила рукавом дзеркало. Розбилась моя доля на мілкі шматочки. А по дорозі до цієї світлиці кішка мені перебігла дорогу, то вже неодмінно буде лихо, не буде мені щастя.
- Це не біда, всьому можна зарадити. Ось баба Явдоха мені радила, щоб взяти сім лісових трав, настояти на семи водах сім днів і пити сім днів. То вже й допоможе.

Тільки Оленко, ось що, подяка за пораду повинна теж складатися з семи предметів... бо може не допомогти.

Пояснення прикмет

- **Сорока.** Ці птахи мали звичку сидіти на дереві поблизу людського житла. Коли сюди наближалася людина, вони голосно кричали. Люди вважали, що це передвісник біди.
- **Дзеркало.** В давні часи дзеркало було великою рідкістю. Найпершими мали їх дівчата, бо дзеркало давало красоту, а значить щастя. Розбилось дзеркало – розбилось щастя.
- **Кішка.** Зір і слух кішок підвищується вночі, тому вони частіше виходили на полювання в цю пору доби. Древнім це не було відомо. Кішку вони ототожнювали з ніччю, зі злими, темними силами. Коли цю тварину зустрічали вдень, її страхалися.

Аграрні вірування (повідомлення учнів).

- Пшеницю намагалися посіяти в чистий четвер, щоб чистою була, буряки остерігалися сіяти в вербну неділю, щоб не були гіркі та коростяві, як верба.
- Не годилося сіяти цибулю, коли в печі топиться і коли господарка сердита.

В основі цих повір'їв лежить випадкова подібність між назвами дій, станом або виглядом предметів.

Під час весняних робіт селяни намагалися забезпечити майбутній урожай за допомогою обрядових дій.

- Сіючи моркву, жінка передньо бралася руками за кілок, потім за ногу і примовляла: «Рости моя моркво така, як той кіл, або як моя литка». Сіючи буряки, говорила: «Вроди Боже бурячки, як у мене литочки».
- Під час догляду за огірками на грядку намагалися покласти вузли ниток, щоб огірки добре в'язалися. На огірки клали купальські вінки, гілочки верби.
- Мак сіяли лише жінки і молодіці. Перед сіянням вони повинні були взятися за голову і примовляти: «Щоб головки в моєму макові були такі великі, як моя голова, а маку було так багато, як волосся на голові».
- На Поділлі під час сівби використовували чисту скатертину і хлібину. Селянин розстеляв на ріллі скатерку, клав на неї буханку хліба, грудочку солі і починав сіяти. Скатерка з хлібом-сіллю лежала на полі до кінця сівби. Після чого її забирали додому і

згодували тваринам. Місце, де лежала скатерка, необхідно було зразу засіяти, коли про нього забували, то це вважалося поганою прикметою.

Аграрні передбачення і обряди Поділля мають давню трудову основу. В них відбилися стихійні і релігійні погляди селян на природу, господарство, побут.

Якщо є самобутня культура – є народ. Необхідність вивчення народних прикмет і передбачень визначається загальним завданням широкого дослідження традиційно-побутової культури народу.

ДОДАТОК 2

Золоте сяйво калити

Ведуча. Україна... Український народ... Скільки мудрості, повчальності, моральної краси в його піснях, загадках, скоромовках, казках. Дуже багато цікавого в його обрядах, у святкуваннях різноманітних свят, яких у нашого народу чимало. Одне з них - День Андрія Первозваного.

1-й учень. На календарі - 13 грудня за новим або ж 30 листопада за старим стилем. Українське село... Уже звечоріло. Давно завершені польові роботи. Люди займаються лише домашнім господарством. Зараз 40-денний Пилипівський піст. Але веселі андріївські та катеринівські вечорниці не могла заборонити навіть церква.

2-й учень. День святого Андрія Первозваного припадає на 13 грудня. Стародавня християнська легенда каже, що апостол Андрій Первозваний проповідував християнство в самому Царгороді, на побережжях Чорного моря та на околицях нашої столиці - Києва...

І так - 13 грудня... Що ж за події в цей вечір? Давайте заглянемо в одне з українських сіл. Хата Петра Кривоноса... Вечорниці...

3-й учень.

Є в нашого народу чудові традиції:

Колядки, щедрівки і вечорниці,

Де хлопці й дівчата збираються,

Знайомляться тут і залицяються.

Завітайте ж до нас на вечорниці.

На вареники і паляниці.

Ведуча. Дочка Петра Кривоноса, Ярина, разом зі своїми подругами ворожать.

Ярина. Добрий вечір, дівчата. Заходьте, сьогодні ж Андрія. Давайте будемо ворожити, свою доленьку вгадувати.

Оксана. Дівчата, а давайте спечемо балабушки та калиту.

Ірина. А як же їх пекти?

Оксана. Балабушки - це невеликі круглі тістечка з білого борошна. Печуть їх у святкові дні чи в неділю. На цих балабушках будемо сьогодні ворожити, хоча це можна робити і в Новорічну ніч. Але що найцікавіше - це те, що воду для тіста слід принести від колодязя ротом. Ходімо, дівчата, по воду.

(Дівчата вибігають із хати).

Ведуча. Ох, ці дівчата! Увесь час їм потрібно щось знати, ще й наперед. А про калиту нічого їй не сказали...

Калита - це великий корж із білого борошна. Печуть калиту дівчата всі разом, скільки б їх не було - хоч десять, двадцять... Місять тісто всі по черзі, починаючи від найстаршої дівки і кінчаючи дівчуром років 10 або й менше. Тісто солодке, з медом. Посередині коржа - дірка...

* * *

Господиня. Розповім я вам, дівчата, як я вмю готувати.

Хлопець.

Наш дідусь - поїсти не абиякий мастак,

Що не уварить йому баба - все не так.

Дід.

Як з'їдаю твій обід,

Наче гирю закладаю у живіт.

Он торік я в ресторані був

Ледве миску з девелями не ковтнув.

Там таку дають підливу - смак і шик!

З нею з'їсти можна власний черевик.

Хлопець.

Раз в неділю ми zostалися одні

Сидимо удвох, немов на виданні.

Ми із дідом зажарились, сидимо,

Я наліво, він направо - плюємо.

Дід.

Не залишили нам їсти, то нехай...

А ми зваримо вареників давай!

Хлопець.

Налили ми в ночви свіжої води,

Півмішка муки насипали туди.

Я качалку взяв, а дід мій - макогон,

Тісто туго замісили, як гудрон.

Дріжджів кинули дві пачки - красаота,

Потім, перцю і лаврового листа.

Тісто витягли на стіл ми та й січем,

Я - ножакою, а дід мій - сікачем.

В казані кипить, аж піниться вода.

Я ліплю, а дід туди вареники вкидає.

На губах у мене тісто, в діда - сир.

Він по кухні походжав, як командир.

Дід.

Хай живіт, - говорить, - лопне, а бабам

Отакенького вареничка не дам!

Хлопець.

В казані вода вирує, булькотить,

Сир гарячий нам на голови летить.

Покипіло так не більше двох годин,

Бачимо: збились всі вареники в один.

Ми вареник той штовхаємо до дна,

А він лізе, випирає з казана.

Дід.

Ну, нехай вже буде так.

Покуштуємо, яке воно на смак!

Хлопець.

Поділили ми вареник, сидимо,

Я виделкою, дід ложкою - їмо.

Я помалу ремигаю, він жує.

Дід.

Ну, - цікавиться, - як враження, твоє?

Хлопець.

Я показую на пальцях і стогну:

Зуби злиплись, язика не поверну.

В діда очі лізуть з лоба, не ковтне.

Дід.

Просить: Стукни по потилиці мене!..

Хлопець.

Я як двину його в шию кулаком.

Тут відразу нам полегшало обом.

Дід уперся на своєму:

А бабам

Я однаково й понюхати не дам!

Хлопець.

Те, що я не з'їв і дід мій не доїв,

Потаскали кабанові ми у хлів.

А кабан понюхав тісто, кашлянув,

Перекинувся в баюру і заснув.

* * *

1-а дівчина. Хлопці, а давайте позмагаємося - хто краще відгадає загадки. Ви - наші, а ми - ваші. Згода?

Хлопці. Згода.

2-а дівчина.

Летів птах через дах,

сів на воротах

в червоних чоботах. (Півень)

Стоїть посеред двору гора,

спереду - вила, а ззаду - мітла. (Корова)

Горбатий мішок на чотирьох ногах стоїть. (Верблюд)

3-я дівчина. Тепер ваша черга, хлопці.

1-й хлопець. То ж слухайте, дівчата.

Стоїть, коливається,

рожевою голівкою величається,

а як торкнеш - зойкнеш. (Будяк)

У воді сидить охоче,

і не риба, і не рак.

Вистромля великі очі,

а співає як! (Жаба)

Біла, як сніг, надута,

як міх, лопатами ходить,

а рогом їсть. (Гуска)

2-й хлопець. Молодці, дівчата, гарно відгадали.

1-й хлопець. Дівчата, а давайте позмагаємося, хто кого перебалакає.

Дівчата. Давайте.

1-а дівчина.

Біля броду бусол бродить,

Бусеня з собою водить.

Бережись, зелена жабко,

Бо впіймає бусенятко.

1-й хлопець.

Рома й Рем живуть не в Римі,

Рем - в Криму, а Крим - не Рим.

Шле листи в Ромни із Криму

Ромі - Рем, а Рома - в Крим.

2-й хлопець. А тепер відгадайте ще одну загадку: «Бокатий, товстенький, чимось напхався смачненьким, у окропі скупався, у дірку впав - і пропав».

Дівчата. І що ж це таке?

3-й хлопець. Здається? Вареники. А ну, хлопці, давайте нашої заспіваємо. Допоможіть нам, дівчата.

(Співають пісню «Наші хлопці вареників хочуть»).

Дід. Молодці, хлопці, гарну пісню втнули.

Баба (бере макітру, розкладає в тарілки вареники). Доню, допоможи мені.

Господиня (припрошує всіх до столу), їжте, їжте, просим щиро, варенички наші із сиром, картоплею, ще й із капусткою.

Дід. Ой, бабуню, яка ж ти у мене господиня.

(Дід із бабою виконують пісню «Чом я не хазяйка». Гости їдять вареники).

Дід. Поки ви будете куштувати вареники, я вам розповім про свої перші вечорниці. От як моя Килина була ще молода, я її побачив біля криниці. На вечорниці її ще не пускали, то й ніде було поговорити. Отож якось і домовилися ми з нею, що вона спатиме на возі на подвір'ї, а я прийду. Як стемніло, тихесенько підкрався я до воза та й хотів обняти її, а тут хтось як підхопиться, та мене дрючком, дрючком. А то твій батько, Килино, ліг на возі, а тебе не пустив.

* * *

Тітка. Дівчата, поки ще не прийшов час гадати, то розкажіть мені, як ви того року ворожили?

1-а дівчина. Давайте я розповім, як я того року ворожила. Коли вже звечоріло і прийшов час гадати, я подалася до крайньої хати тітки Параски. Стою і слухаю, що ж вона буде казати. Тільки чую, вона як закричить: «Гей, Омельку, сучий ти сину, ти куди поліз? Ану сядь каменем та і посидь на лаві». Так я, дівчата, через ту Параску і просиділа цілий рік каменем у дівках. Щоб тій Парасці ворони кубло на голові звели. Не ідять, дівчата, до неї ніколи ворожити.

Дівчата. Ой ні, не підемо.

2-а дівчина. А ми з дівчатами того року ворожили на тістечка. Кожна дівчина в цей день сама пекла тістечка. Позначили їх, щоб було знати, де чие, та й пішли до собаки діда Мусія.

- А де ж це він живе?

- Та біля Параски Лейби, хіба ж ви не знаєте?

- А, та вже знаємо, знаємо.

- Ну так от. Пішли ми до того діда. Положили тістечка і випустили дідового собаку. А той собака, як вискочив, то всі тістечка поїв. Та так, що ми не побачили котрої першої. До цих пір не знаємо, котра з нас перша заміж вийде. Мабуть, дід Мусій своєму собаці три дні їсти не давав, бо такий голодний був, що, можливо, цілу буханку з'їв би. Але добре, що собака всі тістечка з'їв. Всі заміж вийдемо.

* * *

Господиня.

Ось погляньте, дівчата,

Сонце вже заходить,

Сонце вже заходить,

А калита сходить.

Славна та ясна,

На весь світ прекрасна.

Добрий вечір, з калитою,

Будьте всі здорові!

З калитою золотою,

З пресвітлим празником Андрія! (Вклоняється всім гостям).

Дівчата (хором).

Ой, калита, калита,

Із чого ж ти вилита?

Господиня (за калиту).

Ой я жила сповита

Та й сонцем налита -

Для красного цвіту

По білому світу.

(Дівчата беруть калиту, прив'язують до неї червону стрічку, яку протягують через кільце в стелі. Призначають до калити вартового - хлопчика і дають йому другий кінець стрічки. Це пан Калитинський. Діти намагаються вкусити калиту. Хлопчики по черзі під'їжджають до вартового. Між ними відбувається розмова).

- Добрий вечір, пане Калитинський!

- Доброго здоров'я, дане Коцюбинський! Куди їдете?

- Їду калиту кусати!

- А я буду по писку писати!

- А я вкушу!

- А я впищу!

(Сперечаючись, пан Калитинський намагається розсмішити пана Коцюбинського).

Пан Коцюбинський. Смачна калита, вкусив так, аж душа сонцем засяяла. Дякую.

Господиня. Калинники-житники, славно дбаєте, калиту кусаєте, аби наше з вами до кінця віку було!

(Діти продовжують змагатися у спритності вкусити найбільший шматок калити).

8-й хлопець.

Ой, мабуть, давайте, люди,

За гостину дякувати будемо.

І за те, що гарно приймали,

І за те, що смачно частували.

(Співають пісню «І в вас, і в нас...»).

9-й хлопець.

Скільки б не співали, а кінчати час,

Кращі побажання ви прийміть від нас.

І в вас, і в нас хай буде гаразд,

Щоб ви і ми щасливі були.

Хай у всіх буде в місті і в селі

Радісно на серці, повно на столі.

Прощавайте, друзі, вам низький поклін,

Щастя вам бажаєм всі ми, як один,

І в нас, і в вас хай буде гаразд.

Щоб ви і ми щасливі були!

Використана література

1. Українська мова. Універсальний довідник. - Харків: «Школа», 2007.
2. Культура української мови. - Київ: Либідь, 1990.
3. Фразеологічний словник української мови. - Київ: «Наукова думка», 1993.
4. Гарафіна Маковія «Затоптаний цвіт». - Київ: «Український письменник», 1993.
5. Дидактичний матеріал з народознавства. - Київ: «Освіта», 1993.
6. Прислів'я та приказки. - Київ: «Наукова думка», 2009.
7. Євгенія Чак «Складні випадки правопису та слововживання». - К: «А.С.К.», 1998.
8. Веселий ярмарок. Гумор та сатира. - К: «Наукова думка», 2010.